

منزلت حضرت زهرا سلام الله علیه در قرآن کریم از منظر مفسرین شیعه

زهرا کرمی^۱

چکیده

حضرت زهرا (سلام الله علیها) به عنوان برترین بانوی عالم هستی، دارای ابعاد والای شخصیتی و منزلتی می باشد و این شخصیت، مورد توجه خاص پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) و بزرگان مسلمان و غیر مسلمان بوده است؛ و از مقام و منزلت ویژه‌ای در قرآن کریم برخوردار است، نظیر سوره‌های دخان، قدر و کوثر که همه بیانگر افضلیت حضرت صدیقه طاهره (سلام الله علیها) بر سایر مردم است. مفسرین شیعه به ویژه در تفسیر آیات مرتبط با اهل بیت (علیهم السلام)، به مقام والای حضرت زهرا (سلام الله علیها) اشاره کرده‌اند. آیه تطهیر (آیه ۳۳ سوره احزاب) و آیه مودت (آیه ۲۳ سوره شوری) از جمله آیات مهمی هستند که در تفسیر آن‌ها به مقام عصمت و طهارت اهل بیت (علیهم السلام) و به خصوص حضرت زهرا (سلام الله علیها) تأکید شده است. همچنین، برخی تفاسیر به نقش ایشان در تبیین معارف دینی و اجتماعی، به عنوان الگویی برای زنان مسلمان و حتی مردان، اشاره دارند. یافته‌ها حاکی از آن است که منزلت حضرت زهرا سلام الله علیها در قرآن و تفاسیر شیعه، نشان‌دهنده جایگاه رفیع ایشان در نظام فکری و فرهنگی اسلام و همچنین در تاریخ اسلام است. این جایگاه نه تنها به دلیل نسبت خانوادگی با پیامبر اسلام، بلکه به خاطر ویژگی‌های شخصیتی و نقش‌های کلیدی او در تبیین و حفظ معارف اسلامی می باشد. پژوهش حاضر به روش توصیفی، تحلیلی و با استناد از منابع کتابخانه ای تألیف شده است.

کلیدواژه: حضرت زهرا (سلام الله علیها)، صدیقه، قرآن کریم، مفسرین شیعه، منزلت.

^۱ طلبه سطح دو، حوزه علمیه سیدالشهدا

مقدمه

در سپهر اسلام، چهره‌های تابناکی وجود دارند که نه تنها در زمان حیات خود، بلکه در طول تاریخ، الهام‌بخش و راهنمای پیروان این دین بوده‌اند. یکی از این چهره‌های بی‌بدیل، حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها)، دخت گرامی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) و همسر گرامی امام علی (علیه السلام) است. ایشان، به عنوان سیده نساء العالمین، جایگاه ویژه‌ای در قلب و جان مسلمانان، به ویژه شیعیان، دارند. اهمیت بررسی منزلت حضرت زهرا (سلام الله علیها) از آن رو است که شناخت دقیق این شخصیت والا، می‌تواند در فهم عمیق‌تر آموزه‌های اسلام و درک صحیح جایگاه زن در این دین، نقش بسزایی ایفا کند. حضرت زهرا (سلام الله علیها)، نه تنها یک دختر، همسر و مادر نمونه بودند، بلکه به عنوان یک عالم دینی، یک مصلح اجتماعی و یک مدافع حریم ولایت، نقش بی‌نظیری در تاریخ اسلام ایفا کردند. قرآن کریم، به عنوان کلام الهی و منبع اصلی شریعت اسلامی، در بردارنده اشارات و آیاتی است که به طور مستقیم یا غیرمستقیم، به حضرت زهرا (سلام الله علیها) و اهل بیت (علیهم السلام) اشاره دارند. مفسران شیعه، با استناد به روایات و احادیث معتبر، تلاش کرده‌اند تا این آیات را تفسیر کرده و منزلت والای حضرت زهرا (سلام الله علیها) را در پرتو نور قرآن، تبیین نمایند. این تحقیق، با هدف بررسی دیدگاه مفسرین شیعه در خصوص منزلت حضرت زهرا (سلام الله علیها)، در قرآن کریم، به تحلیل و بررسی آیاتی می‌پردازد که به نحوی به ایشان مرتبط هستند. در این راستا، آیاتی همچون آیه تطهیر، آیه مباحله، سوره کوثر و آیاتی از سوره انسان مورد بررسی دقیق قرار می‌گیرند؛ که هدف از آن ارائه تصویری جامع و مستند از جایگاه حضرت زهرا (سلام الله علیها)، در قرآن، از منظر مفسران شیعه و همچنین، تأکید بر اهمیت شناخت این شخصیت والا به عنوان الگویی برای تمام زنان و مردان مسلمان است. در پیشینه این پژوهش، مقالاتی در این زمینه و در ارتباط با موضوع پژوهش به صورت پراکنده نوشته شده است و هرکدام از این پژوهش‌ها به یک بحث در ارتباط با این موضوع پرداخته‌اند. در مقاله: سیره قرآن حضرت فاطمه (س)، مولف: حسین قریشی کرین، ۱۳۸۶، در این مقاله به سیره نورانی حضرت فاطمه (سلام الله علیها) پرداخته است. در مقاله: عظمت و جایگاه حضرت زهرا سلام الله علیها از دیدگاه امام زمان و همسرش امیر المومنین علیه السلام، مولف: علی جمعه حیدری، ۱۴۰۳، در این مقاله به عظمت و جایگاه حضرت زهرا سلام الله علیها از دیدگاه امام زمان و همسرش امیر المومنین علیه السلام پرداخته است.

در مقاله: حضرت فاطمه علیها السلام از دیدگاه قرآن کریم، مولف: محمد غلامی، ۱۳۹۹، در این مقاله به بررسی شخصیت و برخی از ویژگی های حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) از دیدگاه قرآن کریم پرداخته شده است هدف از پژوهش حاضر، منزلت حضرت زهرا سلام الله علیه در قرآن کریم از منظر مفسرین شیعه است. ولی در این مقاله حاضر سعی شده است تا به منزلت حضرت زهرا سلام الله علیه در قرآن کریم از منظر مفسرین شیعه پرداخته شود.

۱- منزلت حضرت زهرا سلام الله علیها در قرآن

خداوند برای پیامبر اسلام که اول شخصیت عالم هستی است، یک دختر به یادگار می‌گذارد. حاج آقا دولابی می‌فرمودند: در آیه شریفه «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»^۱ مراد از رحمت، حضرت زهرا علیها السلام است که خدا به پیامبرش رحمت فرموده است.

چنان که در حدیث کسا می‌خوانیم: چهار شخصیت بزرگ عالم اسلام؛ شخص پیامبر و امیرالمؤمنین و امام حسن و امام حسین علیهم السلام میهمان یک خانم هستند؛ و او فاطمه زهرا علیها السلام است. پیغمبر احساس ضعف می‌کند، به چه کسی پناه می‌برد؟ به یک خانم. «أَنِّي أَجِدُ فِي بَدَنِي ضَعْفًا»؛ «من در بدنم احساس ضعف می‌کنم.» و فاطمه علیها السلام چه پاسخ زیبایی می‌دهند: «أُعِيزُكَ بِاللَّهِ يَا أَبَتَاهُ مِنَ الضُّعْفِ»^۲؛ «شما را در پناه خدا قرار می‌دهم.»

حضرت زهرا علیها السلام تجسم توحید و «لا اله الا الله» است. در واقع پیغمبر صلی الله علیه و آله به خدا پناه برده است. او مظهر توحید است و می‌گوید: من تو را در پناه خدا در می‌آورم. محور حدیث کسا یک خانم است. ببینید پیامبر خدا برای این خانم چقدر احترام قائل است. اگر خداوند به ما دختر داده است، باید او را شکر کنیم. بدیهی است که احادیث فراوانی در شناسایی شخصیت حضرت فاطمه زهرا علیها السلام و منزلت و شئون آن حضرت در پیشگاه خدا و رسولش صلی الله علیه و آله و سلم وجود دارد تا جایی که بزرگانی از شیعه و سنی، به منظور جمع آوری آن ها، کتاب‌های جداگانه ای را سامان

^۱ آل عمران، ۱۰۷.

^۲ حدیث کساء.

داده اند. در قرآن کریم سه سوره آمده است که حضرت صدیقه طاهره سلام الله علیها نقش مهمی در این سه سوره مبارکه دارند. «حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ»؛ «حاء، میم. سوگند به کتاب روشنگر که ما آن را در شبی فرخنده نازل کردیم.»^۱

طبق روایات، مقصود از لیله مبارکه حضرت زهرا سلام الله علیها است. روایتی طولانی ذیل این آیه شریفه وارد شده است که به جهت اختصار گوشه‌ای از این روایت را که مرتبط به این بحث است را تقدیم می‌کنیم: از امام کاظم علیه السلام نقل شده است که مردی نصرانی درباره این آیه از ایشان سؤال می‌پرسد: «فَقَالَ النَّصْرَانِي إِنِّي أَسْأَلُكَ أَصْلَحَكَ اللَّهُ قَالَ سَلْ قَالَ أَخْبَرَنِي عَنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَنَطَقَ بِهِ ثُمَّ وَصَفَهُ بِمَا وَصَفَهُ بِهِ فَقَالَ حَم. وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ. فِيهَا يَفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ مَا تَفْسِيرُهَا فِي الْبَاطِنِ فَقَالَ أَمَّا حَم فَهُوَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي كِتَابِ هُودٍ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْهِ وَهُوَ مَنْقُوصُ الْحُرُوفِ وَأَمَّا الْكِتَابِ الْمُبِينِ فَهُوَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَمَّا اللَّيْلَةُ فَفَاطِمَةُ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَأَمَّا قَوْلُهُ فِيهَا يَفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ يَقُولُ يَخْرُجُ مِنْهَا خَيْرٌ كَثِيرٌ فَرَجُلٌ حَكِيمٌ وَرَجُلٌ حَكِيمٌ وَرَجُلٌ حَكِيمٌ»^۲؛ نصرانی گفت: أصلحک الله می‌خواهم از شما سؤالی بپرسم. حضرت موسی بن جعفر فرمود: بپرس. گفت: به من خبر ده از کتاب خدای تعالی که آن را بر محمد نازل کرد و بدان تکلم نمود سپس اوصافی را برایش ذکر کرد و فرمود: «حم وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ فِيهَا يَفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»؛ «حم، سوگند به کتاب روشن که آن را در شبی مبارک نازل کرده‌ایم. ما بیم دهنده‌ایم. در آن شب هر امر محکمی مقدر گردد تفسیر باطنی این آیات چیست؟ حضرت فرمود: اما «حم» محمد است و آن اسم آن حضرت در کتابی است که بر هود نازل گشته و این کلمه از حروفش کاسته شده یعنی در کتاب هود از محمد به حم تعبیر شده و دو حرف «م» و «د» آن، افتاده است و اما «کتاب مبین» امیرمؤمنان علی و «شب مبارک» فاطمه است و اینکه فرموده است: «فِيهَا يَفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» در آن شب هر امر محکمی مقدر گردد؛ یعنی از فاطمه خیر بسیاری بیرون آید و آن خیر بسیار

^۱ دخان، ۱-۳.

^۲ برازش، تفسیر اهل بیت، ج ۱۱، ص ۴۷۰.

مردی حکیم و مردی حکیم و مردی حکیم یعنی ائمه معصومین از اولاد حضرت زهرا است.^۱ آن شب مبارکی که قرآن از نزول کتاب در آن شب یاد می‌کند مقصود حضرت زهرا سلام الله علیها است و رجل حکیم که یکی از مصادیق آن امام زمان علیه السلام است محقق می‌شود. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ»؛ «ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم».^۲

امام صادق علیه‌السلام در تفسیر این آیه مبارکه فرمودند: «الَّيْلَةُ فَاطِمَةُ وَالْقَدْرُ اللَّهُ فَمَنْ عَرَفَ فَاطِمَةَ حَقَّ مَعْرِفَتِهَا فَقَدْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ وَإِنَّمَا سُمِّيَتْ فَاطِمَةَ لِأَنَّ الْخَلْقَ فُطِمُوا عَنْ مَعْرِفَتِهَا»^۳؛ «منظور از «الليلة» در این آیه فاطمه سلام الله علیها است. و منظور از «القدر» خداوند است؛ بنابراین هر کس به حقیقت و آن گونه که باید، فاطمه سلام الله علیها را بشناسد، لیلۃ القدر را درک کرده است؛ و به راستی او فاطمه نامیده شده است، چون خلایق از معرفت او منقطع و عاجزند».^۴

«الليلة» در این آیه مبارکه به حضرت صدیقه کبری سلام الله علیها تفسیر شده است. شب قدر که شب نزول قرآن و شب تقدیر مقدرات است به حضرت زهرا سلام الله علیها نام گذاری شده است. شب قدری که قرآن از بزرگی آن شب یاد می‌کند و آن شب را از هزار ماه افضل و بالاتر می‌داند؛ به راستی فاطمه سلام الله علیها چه وجودی است که خداوند متعال شرط ورود به شب قدر و درک آن شب را معرفت به ایشان دانسته است که اگر به مقام و حقیقت ایشان معرفت پیدا کند شب قدر را فهمیده است؟! شاید این هم سری از اسرار است که فقط خداوند متعال و اهل بیت علیهم السلام می‌دانند که فهم و عقول ما عاجز از درک این مطلب است: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»؛ «ما تو را چشمه کوثر دادیم».^۵

مرحوم طبرسی در ذیل این آیه می‌فرماید: «هو كثرة النسل والذرية، وقد ظهر ذلك في نسله من ولد فاطمة (عليها السلام)، إذ لا ينحصر عددهم، ويتصل بحمد الله إلى آخر الدهر مددهم. وهذا يطابق ما ورد في سبب

^۱ کلینی، الکافی، ج ۲۱، ص ۴۷۸.

^۲ قدر، ۱.

^۳ آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۴۳، ص ۶۵.

^۴ کوفی، تفسیر الفرات، ص ۵۸۱.

^۵ کوثر، ۱.

بنابراین باید راه دیگری باشد که به واسطه آن بقای مکتب تضمین گردد. به همین جهت خداوند دست به آفرینش شخصیتی زده که ضامن بقای امر توحید و عبودیت باشد و تا قیامت از پرتو وجود او دین و قرآن محفوظ بماند و آن آفرینش حضرت راضیه مرضیه علیه السّلام است. به همین دلیل فرمود، اگر فاطمه نبود پیامبر و علی را نمی آفریدم «یا احمد لولاک لما خلقت الافلاک و لولا علی لما خلقتک و لولا فاطمه لما خلقتکم»^۱؛ «پس با خلقت فاطمه آفرینش تکمیل شد؛ زیرا از وجود بی بی یازده امام معصوم متولد شدند که هر کدام به گونه ای هدایت مردم را به عهده گرفتند. و خلق را به سوی عبودیت و بندگی هدایت کردند از این رو کلاس بندگی با خلقت زهرا ی اطهر تضمین شد.»

۳- فعالیت اجتماعی حضرت فاطمه زهرا علیها السّلام

فاطمه هشت سال در مکه پا به پای پدر در اعتلا و پیشرفت اسلام کوشید و در آزار کفار و مشرکان و منافقان یار و مددکار پدر بود. در دره و شعب ابوطالب، سه سال در کنار پدر تحمل کرد و زمانی که مشرکان پیامبر صلی الله علیه و آله را آزار و اذیت و زخمی و یا جسارتی می کردند، پیامبر صلی الله علیه و آله را دلداری می داد و زخم هایش را مداوا می کرد؛ این گونه بود که پیامبر صلی الله علیه و آله ایشان را «ام ابیها» (مادر پدرش) نامید. حضرت فاطمه زهرا علیها السّلام در همه حال به یاد پدر گرامی خویش بود و از هیچ نعمت و کمکی برای یاری به پدر دریغ نمی کرد.^۲

در روایتی نقل شده است: «سه روز بود که پیامبر صلی الله علیه و آله غذایی نخورده بودند به طوری که بر حضرت سخت می گذشت. در نزد همسرانش خوراکی یافت نمی شد. نزد فاطمه آمد و گفت: دخترم نزد تو چیزی برای خوردن هست که بسیار گرسنه ام؟ عرض کرد: نه بخدا سوگند! وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله بیرون رفت، دخترش از اینکه نتوانسته پدر را سیر کند محزون شد. ناگهان دختر همسایه در زد و دو قرص نان و یک تکه گوشت خدمت فاطمه علیها السّلام آورد. او خوشحال شد و گفت خود را بر رسول خدا مقدم نمی داریم. در حالیکه همه گرسنه بودند آن را زیر سبده نهاده و سرپوش بر آن گذاشت. حسن و حسین علیمها السلام را خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله فرستاد تا جدشان را برای غذا دعوت

^۱ گنجی، بررسی شخصیت و منزلت والای بانوی دوسرا حضرت زهرا، ص ۴۵.

^۲ همان، ص ۴۹.

کنند. پیامبر صلی الله علیه وآله تشریف آوردند و غذای بسیار معطری زیر سبد یافت. سوال کرد این غذا از کجاست؟ فاطمه علیها السلام جواب داد: از جانب خدایی که به هر کس بخواهد بدون حساب روزی می‌دهد. پیامبر صلی الله علیه وآله و همه اعضای خانواده علی علیه السلام و همسران پیامبر صلی الله علیه وآله از آن غذا خوردند و برای همسایه‌ها هم فرستادند.^۱

حضرت زهرا علیها السلام همیشه رفتاری سرشار و آمیخته از ادب و تواضع و فروتنی نسبت به پدر داشت. گرچه رابطه ایشان بسیار عاطفی و سراسر محبت و صمیمیت بود، اما این مانع احترام و تواضع ویژه ایشان نسبت به پیامبر صلی الله علیه وآله نمی شد. حضرت فاطمه علیها السلام می‌فرماید: «وقتی بر پیامبر صلی الله علیه وآله آیه ای نازل شد که پیامبر صلی الله علیه وآله را با نامش خطاب نکنید. هیبت پیامبر صلی الله علیه وآله مرا گرفت، به طوری که نتوانستم به او «یا اَبه» بگویم و رسول الله به او می‌گفتم. حضرت از من روی گرداند. چند بار به همین ترتیب صدا کردم و او جواب نداد. سپس فرمود: دخترم این آیه درباره تو و خاندان تو نازل نشده است. تو از منی و من از تو هستم. این آیه درباره اهل جفا و تکبر و کسانی که فخر می‌ورزند نازل شده است. تو «یا اَبه» بگو. چون برای قلب من محبوب تر و برای پروردگار رضایت بخش تر است.»^۲

^۱ ابن بابویه، امالی، ج ۲، ص ۶۷۰.

^۲ عزیزان، رنج های فاطمه از زبان امام علی (علیه السلام)، شماره ۴، ص ۳۰۵.

نتیجه‌گیری

در این مقاله به این نتیجه دست یافتیم که کهمقام و منزلت حضرت زهرا (علیهاالسلام) در قرآن و متون دینی به وضوح قابل مشاهده است. از آیات تطهیر و مباحله تا روایات نقل شده از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت (علیهم‌السلام)، همگی گواه بر مقام بلند ایشان در تاریخ اسلام و در بین مسلمانان می‌باشد. مفسرین شیعه با استناد به این آیات و روایات، به تبیین مقام و منزلت حضرت زهرا (علیهاالسلام) پرداخته و ایشان را به عنوان الگویی برای تمامی مسلمانان معرفی می‌کنند. مفسرین شیعه بر این باورند که برخی از آیات قرآن به طور خاص به منزلت و مقام حضرت زهرا (علیهاالسلام) اشاره دارد. از جمله این آیات می‌توان به آیه تطهیر (آیه ۳۳ سوره احزاب) اشاره کرد که خداوند در آن، اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) را از هر گونه پلیدی پاک می‌داند. در این آیه، حضرت زهرا (علیهاالسلام) به عنوان یکی از اعضای اهل بیت، مورد تأکید قرار گرفته است. این تحقیق تنها نگاهی اجمالی به منزلت حضرت زهرا (علیهاالسلام) در قرآن کریم و تفاسیر مفسرین شیعه است و قطعاً موضوعی بسیار گسترده‌تر و عمیق‌تر است که نیاز به پژوهش‌های بیشتری دارد.

منابع

✽قرآن کریم

- ۱- ابن قتیبہ، ابومحمد عبدالله بن مسلم دینوری، الإمامة والسياسة معروف بتاريخ الخلفاء، تحقیق علی شیر، دارالاضواء، بیروت، چاپ اول ۱۴۱۰ ق.
- ۲- جزری، علی، اسدالغابه، ج ۳، نشر: دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۹۹۴ م.
- ۳- جوادی، صدر حجاج، دائره المعارف تشیع، نشر: شهید سعید محبی، تران، ۱۳۹۰ ش.
- ۴- حسینی لاجوردی، مهدی، عیون اخبار الرضا علیه السلام، انتشارات جهان، تهران ۱۳۷۸ ق.
- ۵- شریفی، هادی، سبک زندگی حضرت زهرا (س) چگونه بود؟ ۱۳۹۳/۹/۱۶.
- ۶- صدوق، محمد بن علی، الامالی، ترجمه آیت الله کمره ای، چاپ چهارم، کتابخانه اسلامی، تهران، ۱۳۶۲ ق.
- ۷- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، تحقیق و تعلیق سید حسن موسوی خراسان، دارالکتب الاسلامیه، تهران بازار سلطانی، چاپ سوم.
- ۸- طبرسی، الفضل بن الحسن، تفسیر جوامع الجامع، تحقیق مؤسسه نشر اسلامی، چاپ: اول، ۱۴۱۸ ق.
- ۹- فیض کاشانی، محمد محسن، الوافی، منشورات مکتبه امام امیرالمؤمنین عامه اصفهان، تحقیق ضیاءالدین حسینی اصفهانی، چاپ: اول، ۱۴۰۶ ق.
- ۱۰- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه آخوندی، چاپ: سوم، ۱۳۸۸ ق.
- ۱۱- کوفی، ابراهیمف تفسیر فرات کوفی، تحقیق محم کاظم، مؤسسه الطبع والنشر التابعه لوزارة الثقافة و ارشاد الاسلامی، طهران، چاپ: یکم، ۱۴۱۰ ق.

۱۲- گنجی، حسین، بررسی شخصیت و منزلت والای بانوی دوسرا حضرت زهرا، نشر: طوبای محبت، ۱۳۹۸.

۱۳- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، مؤسسة الوفاء، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.

۱۴- عزیزان، مهدی، رنج های فاطمه از زبان امام علی (علیه السلام)، شماره ۴، ۱۳۸۶/۴/۱۳.

۱۵- هلالی کوفی، سلیم بن قیس، سلیم بن قیس، تحقیق محمد باقر انصاری زنجانی، الهادی، قم، چاپ اول ۱۴۱۵ ق.

۱۶- نجمی، محمد صادق، تاریخ حرم ائمه بقیع، نشر: مشعر، تهران، ۱۳۸۶ ش.